

A pályázat adatai:

Projektszám: PD 101.833

Cím: Magyar főúri műgyűjtemények 17-18. századi forrásanyagának kutatása

Vezető kutató: Bubryák Orsolya

1. A pályázat célkitűzése

Magyar főúri gyűjtemények 17–18. századi forrásainak feltárására irányuló kutatásom kettős céllal indult: egyrészt törekedett arra, hogy felmérje a tárgyra vonatkozó kéziratos és nyomtatott források mennyiségét, s azokból egy későbbi kutatások kiindulópontjául szolgáló, kulcsszavazott adatbázist hozzon létre; másrészt vállalkozott a feltárt források részbeni „hasznosítására” is, azaz arra, hogy egyes forrásszövegeket kommentálva, önálló tanulmányokban is közreadjon. A pályázati ciklus első felében elsősorban az adatgyűjtésen volt a hangsúly, a második szakaszban a már összegyűlt anyag alapján folytattam egyes gyűjteményi egységekre irányuló, célzott kutatást.

2. A kutatás eredményei

2. 1. Az elvégzett forrásfeltáró munka

Az adatgyűjtés során az alapvető forráskiadványok (folyóiratok, levéltári forrásgyűjtemények) mellett feldolgozásra került a MNL-OL kamarai levéltárának E 156 és E 148 fondjairól készült teljes cédulagyűjtemény (MTA BTK MI), illetve célzott kutatást végeztem az MNL-OL családi levéltáraiban (Batthyány, Csáky, Erdődy, Esterházy, Illésházy, Károlyi, Teleki, Zichy-levéltárak). Átnéztem továbbá a lőcsei levéltárban őrzött Csáky- és a krasznahorkai Andrassy-levéltár, ill. a ma is magántulajdonban lévő eberau-i (Monyorókerék) kastély eddig kutatatlan Erdődy-iratanyagát, valamint az ÖStA, AVA, HKA egyes fondjait – ez utóbbiban elsősorban magyar főpapok hagyatéki iratait keresve. A feldolgozás során a fellelt inventáriumokból, végrendeletekből, hagyatéki összeírásokból, hozományjegyzékekből stb. nyert adatokat egységes, kereshető adatbázisba rendeztem. Ebben a tulajdonos neve, a jegyzék készítésének helye és dátuma, a forrásszöveg típusa, jelenlegi lelőhelye mellett rövid szöveges összefoglalással rögzítettem egyrészt a listában található tárgytípusokat, illetve bizonyos (leírásuk alapján jellegzetesnek tűnő) tárgyakat tételes leírással is felvettem.

A választott kutatási módszernek az volt az előnye, hogy nem egyetlen levéltár iratanyagára koncentrált, hanem különböző, egymással kapcsolatban nem álló forrásokból előkerült adatsorokat rendezett egyszerűen a tulajdonos neve szerint egymás mellé. Ennek következtében időnként a legváratlanabb helyekről előbukkant információk sorolódtak

egymás mellé, vagy kapcsolódtak össze adott esetben régóta ismert adatokkal. Az így nyert adatbázis ennél fogva egyrészt áttekinthető képet nyújt egyes családok, családtagok ingó vagyonának változásairól, másrészt könnyen kezelhető segédeszközt nyújt a tárgyak provenienciájának követéséhez is.

Különösen hasznosnak bizonyult a módszer a nőágon öröklődő ötvöstárgyak sorsának kutatásakor: egy arisztokrata nő hozományjegyzéke és végrendelete ugyanis csak a legkritkább esetekben kerül elő ugyanabból a családi levéltárból, az előbbi általában apja, az utóbbi inkább férje családjának iratai közt őrződött meg. Leszármazottai iratait (és a nekik hagyott tárgyakat) pedig egy harmadik vagy negyedik család levéltárában kereshetjük – miközben a tárgyak maguk a legtöbb esetben változatlanok. Egyes családok esetében olyan hangsúlyeltolódásokat lehetett megfigyelni, amelyekre más kutatási módszerrel eddig nem nyílt lehetőség.

Ilyen például az alig ismert, a 17. század végén fiágon kihalt Melith család esete, akik korábban soha nem kerültek a művészettörténeti kutatás homlokterébe. Az itt különböző családok levéltáraiból összeállt adatsorok azonban arra hívták fel a figyelmet, hogy ez a család a 17. századi Magyarország egyik leggazdagabb főúri kincstárát mondhatta magáénak, melynek egyes darabjait az erdélyi fejedelmi kincstárig lehet visszavezetni. A 17. századi magyarországi művészet viszonyairól, érintve természetesen a főúri műgyűjtemények kialakulásának kérdéskörét is, először egy Németországban rendezett konferencián számoltam be, azóta az előadás *Rahmenbedingungen für Kunst und Kultur im Königreich Ungarn im 17. Jahrhundert* címmel konferencia-kötetben is megjelent.

2. 2. Eltérés az eredeti kutatási tervtől

Az eredeti kutatási tervtől egy új forráscsoport bevonása érdekében tértem el. Kezdetben ugyanis kizárólag 17–18. századi iratanyagok feldolgozását terveztem, ám a projekt indulását követően nem sokkal lehetőségem nyílt egy korábban teljesen ismeretlen forráscsoportnak – az 1945-ben magyar nemesi tulajdonból konfiskált felvidéki kastélyok iratainak – használatára, melyet a pozsonyi Műemlékvédelmi Hivatal csak néhány évvel ezelőtt tett a kutatás számára hozzáférhetővé. Az iratok kb. az 1945 és 1951 közti időszakot foglalják magukba, tartalmazzák a kastélyok állagában bekövetkező változások (bontások, felújítások, átépítések stb.) dokumentációja mellett többek közt azokat a jegyzékeket is, amelyeket a front előre haladtával a kastélyokból kimenekített, s utóbb különböző szlovákiai múzeumokba szétszortott berendezési tárgyakról – köztük festményekről – vettek fel a szlovák hatóságok. Az ekkor elszállított tárgyak közt természetesen nagyobb számban fordultak elő a „modern” darabok, de köztük nem ritkán felbukkantak 17–18. századi eredetűek is. Sok esetben ezek a listák jelentik az egyetlen lehetőséget, hogy egy-egy barokk

kori inventáriumból ismert darabot ma is létező tárggyal azonosítsunk. Ezért az említett iratanyag kutatását e projekt szempontjából is kiemelkedő fontosságúnak ítélttem, és utólag beemelttem a kutatási tervbe.

A pozsonyi Műemlékvédelmi Hivatal irattárában lettem figyelmes egy másik, korábban szintén nem kutatott levéltári egységre, mely – többek közt – az 1919 és 1945 között kiadott, műtárgyakra vonatkozó kiviteli engedélyeket tartalmazza. Az említett kiviteli engedélyek és szállítólevelek valójában egy közel négyezer dokumentumot magába foglaló, nagyobb irategységben rendezetlenül, illetve dátum szerinti sorrendben találhatók, ugyanakkor mutató segítségével kutathatóak. A dokumentumok – többek közt – olyan műtárgyak leírásait tartalmazzák, melyeket tulajdonosuk a fenti időszakban Magyarországra menekített. Az iratcsoport tehát fontos adalékot szolgáltat a két világháború közti műtárgymozgások vizsgálatához, de – ahogy a konfiskálási akták esetében is szó volt róla – nem kizárólag „modern” anyagot tartalmaz. Főleg a nevezett korszak első évtizedében magyar főnemesi családok az elcsatolt területeiken fekvő kastélyokból igyekeztek Magyarországra menekíteni ingó vagyonukat, köztük sok történeti darabot, még arra is van példa, hogy egy teljes családi könyvtárat. (Ugyanakkor az iratok tárgyleírásaival elővigyázatosnak kell lenni, mert a hatóságok igazán értékes ingóságokra nem adtak kiviteli engedélyt, ezért a tulajdonos mindig igyekezett alulbecsültetni a tárgyat.) A kutatási projekt utolsó évében a mutatók segítségével kikerestem a magyar vonatkozású (magyar tulajdonú, és a világ bármely országába szállított vagy nem feltétlenül magyar tulajdonostól, de Magyarországra szállított) kiviteli engedélyeket és mindegyikről másolatot készítettem, feldolgozásukra a jövőben kerül majd sor.

2. 3. A kutatás hasznosulása (I.) – megjelent és tervezett publikációk

Az egyes gyűjteményekre vonatkozó célzott kutatások első, nyomtatásban is megjelenő eredményei a Műemlékvédelmi Hivatal dokumentumainak voltak köszönhetőek. Az említett menekítési jegyzékek döntően hozzájárultak a galgócí Erdődy-kastély festménygyűjteményének rekonstruálásához, s mintegy 500 galgócí provenienciájú berendezési tárgy (bútor, festmény, étkészlet stb.) azonosításához. Ennek legfontosabb tudományos hozadéka 2013 végén *Családtörténet és reprezentáció. A galgócí Erdődy-kastély gyűjteményei* című monográfiám festészeti fejezetének létrejötte lett, amely szinte kizárólag a 2012-ben a pozsonyi Műemlékvédelmi Hivatalban folytatott forrásfeltárásnak volt köszönhető. A kötet az Erdődy család Galgócon őrzött műgyűjteményeinek kialakulásával és sorsával foglalkozik, első fejezetei (életrajzok, várkápolna, kincstár) hasonló című doktori disszertációmon alapulnak, az OTKA-támogatással azonban lehetővé vált, hogy a galgócí kastély berendezéséhez tartozó, 1945-ben elkobzott és elszállított, s épp ezért mindeddig szinte ismeretlen festménygyűjteményt is rekonstruálni lehessen. Magát a folyamatot, mely

más főúri gyűjtemények kutatása szempontjából sem érdektelen, külön tanulmányban (*A primás házi oltára. Esettanulmány a műgyűjtemények II. világháború utáni szóródásáról*) mutattam be egy szintén 2013 végén megjelent tanulmánykötetben.

A fentebb említett, különböző levéltárakban végzett adatgyűjtés során hamar körvonalazódni kezdtek azok a csomópontok, amelyeknél a kutatás során előkerült forrásszövegek összefüggő tárgytörténet elbeszélését teszik lehetővé, tehát ahol érdemesnek tűnik célzott kutatást végezni. Kezdetről fogva az volt a célom, hogy a feltárt forrásokat lehetőleg ne „csupán” forrásszöveggént tegyem közzé, hanem azokat művészettörténeti kontextusba is helyezzem. Azonosítsam, amennyire lehetséges, a forrásokban előforduló tárgyakat mai köz- és magángyűjteményekben, kövessem sorsukat a 17. századot követően is, meghatározzam a gyűjtő vagy megrendelő személyét, elemezzem az inventárium és a benne foglalt tárgyak viszonyát a gyűjtemény többi darabjához. Ez akár olyan esetekben is tanulságos lehet, amikor a forrásokban említett tárgy ma már nem tűnik azonosíthatónak. Ilyen az az I. Miksa császár által Bakócz Tamás érseknél elzálogosított, rendkívül értékes, drágaköves aranykereszt, amely birtokjogi iratokban bukkant fel először, de a későbbi kutatás során még közel százévnnyi történetét sikerült rekonstruálni, részben a Bakócz kora előtti, részben az az utáni időszakból. A tárgynak sajnos – egyelőre úgy tűnik – a 16. század közepén nyoma veszett. (Erről ld. *Kaiserkreuz für Kaisersberg. Ein Pfandleihgeschäft zwischen Kardinal Thomas Bakócz und dem Hause Habsburg* c. tanulmány.)

A már említett, korábbi kutatásaimhoz jól illeszkedő, azokat részben kiegészítő eredmények mellett nekikezdtam olyan gyűjteményi egységek kutatásának, melyek az eddig előkerült adatok alapján fontos „csomópontnak” tűnnek. Ilyen például a már említett, mostanáig alig ismert Melith-kincstár története, ám a Melithek esetében sajnos a családtörténeti háttér is megíratlan, így a kincstártörténet összefoglalása csak komoly kiegészítő történeti kutatások elvégzése után lesz lehetséges. Ide sorolható az Esterházy-kincstár elődgyűjteményeinek (Várday-, Báthory-, Oláh-, Dersffy-, Thurzó-kincstárak) feldolgozása, melyek remekül kiegészíthetők majd az amúgy jól ismert, és példaszerűen dokumentált Esterházy-kincstár történetét. Szintén az Esterházy-levéltár kutatása során lettem figyelmes egy eddig kevés figyelemre méltatott, névtelen, 17. századi festményinventáriumra. A képtárjegyzék nemcsak azzal tűnt ki a levéltár hasonló inventáriumai közül, hogy azokénál feltűnően értékesebb festményeket sorolt fel, hanem szerepeltetett egy egészen kivételesnek számító tárgyat is: egy hatalmas méretű (kb. 20 cm átmérőjű) antik császárkámeát.

Mivel 17. századi forrásaink közt oly kevés a festményekre vonatkozó információ, végül a fenti három téma közül ez utóbbi kutatását soroltam előbbre. A projekt utolsó évében (a már említett levéltári adatgyűjtés mellett) főleg ennek az inventáriumnak a vizsgálatát folytattam, elsősorban külföldi művészettörténeti szakkönyvtárakban. A kutatás során sikerült azonosítanom az említett antik kámeát (a berlini Staatliche Museen

gyűjteményében) és még további 10–12 képet a világ különböző múzeumaiban (Varsó, Poznań, Berlin, Prága, San Diego stb.). Az eddig azonosított festmények alapján elmondható, hogy a jegyzékben eredeti műként felsorolt művek adatai többségében hitelesnek bizonyultak. Azaz a leltárban Hans Baldung Grien, Christoph Paudiss, ifj. David Teniers, Bartholomäus Spranger, Hans Hoffmann stb. attribúcióval összeírt képek valóban az ő alkotásaik, s ennél fogva várható, hogy később még további művek is azonosíthatóak lesznek. A művek származástörténetét vizsgálva igyekeztem – mai őrzési helyük megállapítása mellett – eredetükre is fényt deríteni. Eredményeim alapján jelenleg a képek nürnbergi származását valószínűsítem. Kapcsolatot kerestem továbbá az Esterházy családdal is, hiszen a leltár Esterházy Pál iratai közt maradt fenn, és sikerült – a kutatás jelen állapotában legalábbis elfogadhatónak tűnő – magyarázatot (rokonai kapcsolatot) találnom arra, hogy került a jegyzék a későbbi nádorhoz, aki egyébként nem vásárolt meg képeket az említett gyűjteményből. Eredményeimről 2015 végén konferencia-előadásban számoltam be *Fantomkép egy 17. századi bécsi műgyűjtőről* címmel, megjelentetését – további kutatások elvégzése után – 2016-ra tervezem.

2. 4. A kutatás hasznosulása (II.) – az adatbázis elérhetővé tétele

Az átnézett levéltári egységekből előkerülő forrásmennyiség jóval meghaladta kezdeti várakozásaimat. Az adatbázisban jelenleg közel kétezer annotált forrásszöveg található, és a jegyzék még korántsem teljes, hiszen csak az eddig feldolgozott dokumentumokat tartalmazza. (Bár ugyanakkor szerepelnek benne nyomtatásban már megjelent szövegek is, melyek adatsoraira éppúgy szükség volt, hogy a bennük szereplő tárgyak összekapcsolódhassanak a most feltárt dokumentumokban találhatóakkal). Az eredeti elképzelés szerint a még kiadatlan forrásszövegeket teljes terjedelmükben szövegkiadásra készítettem volna elő, de ilyen mennyiségű iratnál az átírás maga is éveket venne igénybe. Ezért praktikusabbnak tűnik, magukat a felvett adatsorokat hozzáférhetővé tenni interneten. Ily módon ráadásul az adatbázis később is kiegészíthető, bővíthető lenne. Ehhez egy jelenleg folyamatban lévő szoftverfejlesztés biztosítja a feltételeket, melynek gazdája az MTA BTK Művészettörténeti Intézet Műgyűjtéstörténeti Kutatócsoportja. Vezetője, Szentesi Edit az online rendszer indulását 2016-ra tervezi.

3. Kérelem a maradványkeret publikációs célú felhasználására

Ezúton szeretném kérvényezni, hogy a pályázat során fel nem használt, kb. 100.000 ft összeget a 2016-ban megjelenő tanulmányomban publikálni kívánt festmények közlési jogainak megvásárlására fordíthassam.